

De non zonder roeping

Wie aandrang voelt om in het klooster te treden zou eerst de roman *La religieuse* (De non) van Dennis Diderot (1713-1784) moeten lezen. Of de films gaan zien die Guillaume Nicouix en - in de jaren zestig - Jacques Rivette ervan gemaakt hebben. Misschien bedenk je je dan wel twee keer. Ook al is de hoofdpersoon tegen haar zin in het klooster opgenomen, Diderots roman bevat voldoende elementen om het hele instituut af te wijzen. Geen wonder dus dat *La religieuse* een prominente rol is gaan spelen in de Franse antiklerikale traditie, die zich misschien wel tot op de dag van vandaag uit naam van de *'laïcité'* keert tegen de kerk en haar greep op de samenleving.

In Diderots tijd waren kerk en staat als Troon en Altaar twee zijden van dezelfde medaille, met als gevolg dat wie de kerk aanviel tegenmaatregelen van de staat te duchten had. Diderot heeft dat meer dan eens aan den lijve ondervonden. In 1749 werd hij een paar maanden gevangengezeten in het kasteel van Vincennes vanwege de anti-godsienstige strekking van zijn *Lettre sur les aveugles*. In 1759 begonnen de problemen van de *Encyclopédie*, die hij samen met D'Alembert redigeerde en (voor een belangrijk deel) volschreef; de uitgave werd door de censuur verboden, en kon alleen semi-legaal worden voltooid.

Diderot was zo verstandig *La religieuse* tijdens zijn leven niet te publiceren, althans niet in boekvorm - het boek verscheen postuum in 1796, nadat de Franse Revolutie de innige band tussen kerk en staat had verbroken. Wel kwam de roman als feuilleton terecht in de *Correspondance Littéraire* van Diderots boezemvriend Melchior Grimm: een zeer exclusief, handgeschreven tijdschrift met als abonnees een clubje verlichte vorsten en aristocraten.

In de vriendenkring van Grimm en Diderot was de roman ook ontstaan, want *La religieuse* werd in eerste instantie niet geschreven om het de Franse kerk lastig te maken. Het begon allemaal als een grap. Een dierbare vriend, de markies de Croismare, was in 1759 vertrokken naar zijn landgoed in Normandië, zoals gebruikelijk in 18e-eeuwse adellijke kringen, maar toen hij na de zomer niet terugkeerde naar Parijs, werd hij door zijn vriendenkring node gemist. Om hem naar de hoofdstad te lokken bedacht men een list.

Een paar jaar eerder was Croismare betrokken geweest bij een affaire rond een non die tegen haar zin door haar ouders in het klooster was geplaatst. De non, Marguerite Delamarre geheten, was een proces begonnen om van haar afgedwongen gelofte af te komen en Croismare had haar daarbij - uiteindelijk tevergeefs - gesteund. Wat deden zijn vrienden nu? Ze verzonnen een reeks brieven, zogenaamd geschreven door deze non, waarin zij Croismares hulp opnieuw inriep, nu omdat zij in wanhoop uit het klooster was gevlucht.

De verwachting was dat hij spoorlags naar Parijs zou reizen om haar bij te staan. Maar helaas voor de vriendenclub, dat deed hij niet. Hij nodigde haar uit naar Normandië te komen, waar hij haar een betrekking beloofde en alle verdere steun die zij nodig mocht hebben. Toen liet men haar, overbodig geworden voor het beoogde doel, op papier maar zo snel mogelijk overlijden.

De brieven, die in een 'voorwoord achteraf' bij *La religieuse* zijn opgenomen, werden geschreven door Diderot. De roman zelf bestaat uit de memoires van de non, in de roman Suzanne Simonin geheten, die met de schildering van haar schrijnende ervaringen het gemoed van de markies tracht te bewerken. De huidige tekst is overigens niet de oorspronkelijke versie die Croismare onder ogen moet hebben gehad, maar een herschrijving van jaren later. Het thema had Diderot kennelijk niet losgelaten, en uit brieven (waarin hij schrijft tot diep in de nacht te hebben doorgewerkt) weten we hoezeer het hem in de ban sloeg.

Deze ontstaansgeschiedenis werpt een heel ander licht op *La religieuse*. Het verhaal van de roman was bedoeld als een middel voor een zeer specifiek doel, dat niets met kerk en religie te maken had. Pas daarna is het alsnog een echte roman van Diderot geworden. En Diderot had wèl een appeltje te schillen met de kerk en met het kloosterleven in het bijzonder. Zijn broer was een rechtlijnige priester die hem om zijn vrijzinnige gedachten veroordeelde, maar belangrijker is waarschijnlijk zijn zuster geweest, die non was geworden en op 27-jarige leeftijd krankzinnig in het klooster was gestorven - het lot dat Suzanne had kunnen treffen, als zij niet was ontsnapt.

Opvallend is dat in *La religieuse* het kloosterleven als een sadistische dan wel lesbische hel wordt beschreven, maar dat de religie zelf er helemaal niet zo slecht afkomt. Het instituut en de mensen die het bestieren zijn verdorven (zij het niet allemaal, want er is ook een goede moeder-overste en sommige priesters luisteren wel degelijk naar Suzannes klachten), niet de godsdienst uit naam waarvan al het kwaad wordt aangericht.

Suzanne blijkt een uitzonderlijk vroom meisje te zijn, dat in het idee van Christus' kruisdood de grootste troost vindt voor haar eigen lijden. Het is een wonder dat iemand met zo'n onwankelbaar geloof en zo'n liefde voor God zo'n afkeer heeft van het kloosterleven. Waarom wil Suzanne geen non blijven? Zij heeft geen roeping, het kloosterleven vindt zij vervelend, mensen zijn niet geschapen voor een leven in afzondering, maar au fond komt het allemaal hierop neer: Suzanne is gehecht aan haar vrijheid. Waarom precies, dat weet zij zelf niet, ze wil gewoon 'niet opgesloten' zijn, 'hier noch ergens anders'. Nu wil iedereen wel vrij zijn. Maar toch, als we letten op haar verbijsterende lijdzaamheid en haar onvermogen om iets te noemen dat zij buiten het klooster zou willen doen, dan krijgt deze vrijheidswens juist bij dit meisje ook iets raadselachtigs. Iets ongenaakbaars en elementairs, dat alleen te begrijpen valt als we beseffen wat de vrijheid voor Diderot betekende.

Ook Diderot hield van de vrijheid, maar zij was voor hem tevens een probleem. Waarom? Omdat er in zijn materialistische filosofie eigenlijk geen plaats voor was. In een wereld die bestaat uit niets dan materiedeeltjes en beweging is alles gedetermineerd; voor toeval maar ook voor vrijheid blijft in zo'n universum van de noodzakelijkheid geen ruimte over. En juist daar had Diderot moeite mee.

Dat blijkt niet alleen uit zijn roman *Jacques le fataliste* die helemaal over dit thema gaat, maar ook uit zijn commentaar op *De l'Homme*, een postume publicatie van zijn geestverwant Helvétius uit 1773, waarin de mens volgens Diderot te zeer

werd voorgesteld als een door eigenbelang en zelfbehoud gedreven 'machine'. Er bestond ook nog zoiets als karakter en talent, een mens kon ook tegen zijn eigenbelang ingaan, uit enthousiasme of uit geloof. Als voorbeeld noemt Diderot nota bene 'de onzinnige heroïek van religieuze mensen', die wereld en rijkdom verzaken omwille van hun geloof. Om dezelfde -irrationele - reden wenst Suzanne zich niet neer te leggen bij de onvrijheid van het kloosterleven.

Diderot gaat niet zo ver om de vrijheid te poneren als een metafysisch axioma (want dan zou hij zijn materialistische overtuiging moeten opgeven), maar hij laat zien dat de wereld en de mens ingewikkelder in elkaar zitten dan een dogmatische filosofie wil erkennen. Dat blijkt ook in *La religieuse*. De actualiteit daarvan ligt niet alleen in het verzet tegen religieuze misstanden, maar ook in de vraag of wij mensen misschien toch nog iets meer en iets anders zijn dan alleen ons materiële 'brein'.

Een moderne vertaling van De non, van de hand van Mirjam de Veth, verscheen in 1999 bij De Arbeiderspers

(NRC Handelsblad, 17-4-2013)